

ЭТАЛОНЫ І СТЭРЭАТЫПЫ Ў БЕЛАРУСКІХ І АНГЛІЙСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ З КАМПАНЕНТАМІ РУКА / HAND, ARM: СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АСПЕКТ

Л. У. Кулік

Гомельскі дзяржаўны тэхнічны
ўніверсітэт імя П. В. Сухого, Беларусь

Мэтай нашага даследавання з'яўляецца ўстанаўленне нацыянальна-культурнай інфармацыі, якая кадзіруецца ва ўнутранай форме беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з універсальнымі кампанентам *рука*.

Аналіз семантыкі беларускіх фразеалагічных адзінак (далей – ФА) з саматычнымі кампанентам (далей – СК) *рука* дазваляе ўстанавіць, што ў іх складзе ёсць толькі асобныя ФА з адмоўнай канатацыяй тыпу: *хадзіць па руках* 'уступаць у любоўныя зносіны то з адным, то з другім мужчынам'; *валасатая рука* 'актыўнае садзейнічанне, аказанне пратэкцыі; блат', 'хто-н. мае заступніка, які можа пасадзейнічаць, аказаць падтрымку'; *накладваць руку / лапу* 'прысвойваць, захопліваць што-н.', 'падпарадкоўваць сваёй уладзе, распраўляцца з кім-, чым-н.' і некаторыя іншыя.

Англійскія ФА з СК *hand, arm* таксама могуць характарызавацца адмоўнай канатацыяй, напрыклад: *bite the hand that feeds one* (дасл. – кусаць руку, якая корміць каго-н.) 'адплаціць злом за дабро'; *get / have smb. / smth. off one's hands* (дасл. – збыць з рук) 'збыць каго-, што-н. з рук, пазбавіцца каго-, чаго-н.'. Але найбольш выяўляецца станоўчая ацэнка, напрыклад: *have the game in one's hands* (дасл. – мець ігру ў руках) 'мець козыры на руках, знаходзіцца ў выйгрышным становішчы'; *make a long arm <for>* (дасл. – рабіць доўгую руку <для>) 'працягнуць руку, пацягнуцца за чым-н.'.

Цікавай з'яўляецца беларуская ФА (сон) *у руку* 'аказаўся прарочым, спраўдзіўся'. Прарочы сон, іншымі словамі, сон, які матэрыялізуецца ў рэальнасці. Усё матэрыялізаванае чалавек можа адчуць. Адчуванне ж рукамі з'яўляецца самым рэальным спосабам успрыняць што-небудзь. Сэнсавая нагрузка накладваецца і на лексему-суправаджальнік *сон*: менавіта ў час знаходжання ў пагранічным паміж жыццём і смерцю стане сну «чалавеку можа з'явіцца яго будучыня» [3, с. 653].

ФА *браць сябе ў рукі* 'супакойваючыся, дабівацца поўнага самавалодання' па семантыцы часткова суадносіцца з ФА *take heart* (дасл. – браць / трымаць сэрца) 'быць мужным, акрыяць; сабрацца з духам, асмялець; не маркоціцца'. Відавочна, што паводле ўяўленняў беларусаў, органам-эталонам, з дапамогай якога чалавек дабіваецца поўнага самавалодання, з'яўляецца рука (рукі), а паводле ўяўленняў носьбітаў англійскай мовы – сэрца.

Вылучаюцца 9 беларускіх (*адбівацца рукамі і нагамі* 'рашуча адмаўляцца ад чаго-н., усімі сіламі супраціўляцца чаму-н.'; *звязваць па руках і нагах* 'пазбаўляць магчымасці свабодна дзейнічаць'; *не чуць ні рук ні ног* 'моцна стаміцца ад цяжкай працы'; *рукамі і нагамі* (трымацца) 'вельмі моцна, учэпіста'; *цалаваць рукі і ногі* 'вельмі прасіць, маліць каго-н. аб чым-н.' і інш.) і 3 англійскія ФА (*an arm and a leg* (дасл. – рука і нага) 'занадта каштоўны'; *bind smb. hand and foot* (дасл. – звязаць руку і нагу) 'звязаць па руках і нагах'; *wait on smb. hand and foot* (дасл. – абслугоўваць рукой і нагой) 'добра абслугоўваць каго-н., рабіць усё для каго-н.'), у складзе якіх фіксуецца СК *рука / hand, arm* і *нага / leg, foot*. Ужыванне ў межах адной ФА саматызмаў, якія ў пары называюць чалавека, абумоўлена сімвалічнымі ўяўленнямі носьбітаў моў, а ФА ў цэлым выступаюць эталонам цэласнасці, інтэнсіўнасці і паўнаты праяўлення дзеяння.

У межах беларускай саматычнай фразеалогіі зафіксаваны ФА, якія кампанентна звязаны з картачнымі гульнямі: *выбіваць козыры з рук, козыр выбіты з рук*. Можна меркаваць, што ўзнікненне і замацаванне названых ФА тлумачыцца шырокай цікавасцю да азартных гульняў на тэрыторыі Беларусі, а таксама магчымай спрадвечнасцю лексемы *козыр* для ўсходніх славян [6, с. 279]. Акрамя дзвюх названых ФА, у беларускай мове існуе ФА <*i, use*> *карты ў рукі* ‘ў каго-н. ёсць усе падставы, магчымасці зрабіць, выканаць што-н.; хто-н. найбольш падыходзіць да чаго-н. (сваімі ведамі, вопытам і пад.)’. І. Я. Лепешаў лічыць, што «цяжка сказаць, якія карты – тапаграфічныя, геаграфічныя ці ігральныя меліся на ўвазе пры ўзнікненні фразеалагізма» [5, с. 46]. На нашу думку, кампанент *карты* звязаны менавіта з ігральнымі картамі, бо аналіз усіх беларускіх ФА літаратурнай мовы не дазволіў зафіксаваць ужыванне гэтай лексемы ў дачыненні да геаграфіі ці тапаграфіі. Параўн. бел.: *адкрываць <свае> карты; картачны домік; разыгрываць карту* і інш. У англійскай мове таксама вылучаецца ФА з СК *hand*, якая этымалагічна звязана з картачнымі гульнямі: *throw one’s hand in* (дасл. – ускідваць руку) (тое ж *throw in one’s cards / hand* (дасл. – ускідваць / падымаць карты / руку) ‘прызнаваць сваё паражэнне, здацца’) “этым. карт.” (этымалагічна тэрмін картачнай гульні) [4, с. 457]. Узнікла і замацавалася гэтая ФА невыпадкова: па даных сацыёлагаў, Вялікабрытанія вылучаецца самай высокай канцэнтрацыяй у Еўропе ігракоў у азартныя гульні [1].

У беларускай і англійскай мовах выяўляюцца ФА, якія адлюстроўваюць стэрэатыпныя паводзіны людзей у час прыняцця пэўных рашэнняў: бел. *галасаваць абедзвюма рукамі* ‘з вялікай ахвотай і поўнасцю падтрымліваць каго-, што-н.’; *падпісвацца абедзвюма рукамі* ‘ахвотна і поўнасцю згаджацца з чым-н.’ і англ. *a show of hands* (дасл. – паказ / шоу рук) ‘галасаванне ўзняццем рук, адкрытае галасаванне’. Аднак у адрозненне ад англійскай ФА, якая акцэнтуюе ўвагу на спосабе правядзення галасавання, вобразныя асновы гіпербалічных беларускіх ФА ілюструюць ступень зацікаўленасці носьбітаў мовы ў канчатковых выніках працэсу прыняцця рашэння.

Вобраз ФА *заставацца / аставацца без рук* ‘моцна стамляцца, знемагаць ад работы’ адлюстроўвае ўнутраны стан чалавека, які ў моўнай карціне свету беларусаў атаясамліваецца з такім фізічным недахопам, як страта рук. Пакладзеная ў аснову ФА метафара матывавана ўяўленнямі аб тым, што ў час фізічнай працы асноўная нагрузка прыходзіцца на рукі. У цэлым жа ФА выступае эталонам стомленасці.

У аснове ФА *рукі кароткія* ‘няма права, магчымасці, сілы зрабіць, ажыццявіць што-н.’ знаходзіцца архетыпічная апазіцыя «кароткі – доўгі», што абумоўлівае адмоўную канатацыю. Гэта тлумачыцца ўяўленнямі аб руцэ як аб інструменце, з дапамогай якога магчыма дакрануцца да каго-, чаго-н. альбо дасягнуць пэўнай мэты (параўн., *пад рукамі* ‘каля сябе, так блізка, што можна лёгка дастаць, выкарыстаць; пра канкрэтныя прадметы’, ‘вельмі блізка, недалёка, побач’; *рукой падаць* ‘зусім блізка, недалёка, побач’).

ФА беларускай мовы *пад рукамі, рукой падаць* і англійскай мовы *at hand* (дасл. – каля рукі / пад рукой) ‘побач, пад рукой, паблізу, па суседстве’ (1-е значэнне), *hold at arm’s length* (дасл. – трымаць на адлегласці выцягнутай рукі) ‘трымаць каго-н. на вялікай адлегласці’, ‘адганяць ад сябе’ пры падобным знешнім выражэнні ілюструюць розныя тэрытарыяльна-прасторавыя вобразы-эталоны: для беларусаў адлегласць, роўная выцягнутай руцэ, з’яўляецца малой, а для англічан яна можа быць як малой, што тлумачыцца імкненнем носьбітаў мовы мець усё побач, дома, так і адносна вялікай, што ілюструецца метафарычнымі ўяўленнямі аб англійскай прыватнасці.

Неад’емнай рысай беларускага менталітэту з’яўляецца шчодрасць і гасціннасць, што ілюструецца ФА з *распасцёртымі рукамі* (прымаць, сустракаць, чакаць) ‘прыветна, гасцінна, з вялікім задавальненнем’; *шчодрай рукой* (раздаваць, надзяляць, дапамагаць і пад.) ‘не шкадуючы’ і інш. У англійскай мове таксама фіксуецца падобная ФА *with open arms* (дасл. – з адкрытымі / распасцёртымі рукамі) ‘прыветна, гасцінна, з вялікім задавальненнем’. Моўнае значэнне і культурны змест названых ФА абумоўлівае іх асаблівую ролю ў маўленні – характарызаваць адносіны чалавека да каго-ці чаго-н. і засяродзіць увагу на розных спосабах іх праяўлення.

Як антыноміі шчодрасці заўсёды асуджаюцца ў беларусаў сквапнасць і несумленнае завалодванне чым-н. Так, у межах ФА з кампанентам *рука* выразна семантызуецца стэрэатыпная сітуацыя ‘атрыманне нажывы’: *накладваць руку / лапу* ‘прысвойваць, захопліваць што-н.’; *запускаць руку* ‘красці, прысвойваць чужое’; *убіраць у <свае> рукі* ‘самавольна завалодваць чым-н., прысвойваць што-н.’ і інш. У беларускай мове, у адрозненне ад англійскай (параўн. *get one’s hands on smb. / smth.* (дасл. – мець / трымаць рукі на кім-, чым-н.) ‘прыбіраць да рук каго-, што-н.; набыць што-н., завалодаць чым-н.’), стэрэатыпная сітуацыя ‘атрыманне нажывы’ ўспрымаецца з неадабрэннем. Гэта звязана з тым, што працэс атрымання матэрыяльных каштоўнасцей у ФА ілюструе сувязь з несумленнымі паводзінамі, што супярэчыць маральным нормам дадзенай моўнай супольнасці.

Міжасобасныя адносіны прадстаўлены ў ФА беларускай мовы, дзе знайшла адлюстраванне адмоўная стэрэатыпная сітуацыя ‘біць, біцца; прымяняць фізічную сілу’: *даваць волю рукам* ‘біцца, збіваць каго-н.’; *распускаць рукі* ‘біцца, збіваць каго-н.’. На нашу думку, узнікненне ФА, якія зафіксавалі такія негатыўныя паводзіны асобы, тлумачыцца жаданнем носьбітаў мовы выявіць адмоўнае стаўленне, падвергнуць крытыцы такі спосаб вырашэння ўзаемаадносін паміж людзьмі. Вобраз яшчэ адной ФА *рукі свярбляць / свярбелі / засвярбелі* ‘хто-н. вельмі хоча пабіцца, уступіць у бой з кім-н.’, ‘хто-н. вельмі хоча заняцца чым-н.’ ствараецца саматычнай метафарай, якая “прыпадабняе жаданне чалавека што-н. зрабіць, распачаць адчуванню свербу – хваравіта-казытліваму раздражненню скуры, якое выклікае неабходнасць часаць раздражнёнае месца” [2, с. 592].

Эталонная бінарная апазіцыя «цяжкі – лёгкі» прадстаўлена ў ФА *лёгка на руку* ‘ўдачлівы пры пачынаннях чаго-н.’, ‘мае звычку задзірацца, біцца’, дзе ад’ектыўны кампанент *лёгка* паўплываў на ўзнікненне і рэпрэзентацыю ФА як станоўчых (1-е значэнне), так і адмоўных асацыяцый (2-е значэнне).

Такім чынам, у ФА з СК *рука / hand, arm* адлюстроўваюцца як агульныя пазітыўныя стэрэатыпныя і эталонныя ўяўленні носьбітаў беларускай і англійскай моў (рукі непасрэдна звязаны з працэсам выканання пэўнай працы, задання), так і адметныя, характэрныя толькі для беларусаў негатыўна-ацэначныя, звязаныя з разнастайнымі ганебнымі ўласцівасцямі асобы (рукі як сродак атрымання несумленнай нажывы).

Літаратура

1. 75 % британцев играют в азартные игры и это не предел: Азартные игры: Новости. – 2008. – Режим доступа: <http://www.azartgames.ru/news/701/>. – Дата доступа: 07.12.2008.
2. Ковшова, М. Л. Руки чешутся <чесались, зачесались> / М. Л. Ковшова // Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / редкол.: В. Н. Телия (отв. ред.) [и др.]. – 2-е изд., стер. – М., 2006. – С. 592.
3. Красных, В. В. Сон в руку / В. В. Красных // Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / редкол.: В. Н. Телия (отв. ред.) [и др.]. – 2-е изд., стер. – М., 2006. – С. 652–653.

-
4. Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – 5-е изд., стер. – М. : Рус. яз.–Медиа, 2004. – 512 с.
  5. Лепешаў, І. Я. Чаму мы так гаворым : давед. / І. Я. Лепешаў ; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Гродзен. дзярж. ун-т. – Гродна : ГрДУ, 2003. – 155 с.
  6. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина : в 4 т. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 2 : Е – Муж. – 1986. – 831 с.